

Ilyés Sándor

Változás a hiedelmek tükrében

Gyűjtés és narratíva

Terepmunkája során a néprajzkutató nagyrészt történeteket gyűjt. Nemcsak azért, mert a folklórműfajok általában narratív jellegűek, hanem mert minden információ, minden *adat* egy narratívába foglalva forgalmazódik különféle beszédhelyzetekben. Az ismeretek, a tudás, a kultúra, maga a valóság történetekben, szövegekben ragadható meg. *Konceptuális kategóriákról* (Lamm 1999. 313.) is azért lehet beszélni, mert különböző *reprezentációk* (verbális leírások) képezik le őket saját kulturális milióinkra. Gyakorlatilag az egyén számára a világ dolgai, történései önmagukban nem léteznek, legitimitásukat azáltal nyerik el, hogy szövegek szólnak róluk. Ezek a szövegek nem vonatkoznak szükségszerűen csak fizikailag létező, *reális* dolgokra, hanem a teremtés korlátlan lehetőségeit hordozzák magukban. Gondoljunk a hiedelmekre: a tudomány által nem igazolt ismeretek, de az őket forgalmazó szövegek érzékelhető realitássá, emberi sorsokat meghatározó valós eseményekké formálják az őket kitermelő kultúra kontextusában. Egy másik kultúra képviselőjének szemében ez teszi őket annyira érdekessé, egzotikussá. A néprajzkutatók előszeretettel gyűjtötték és gyűjtik a mai napig is őket. Hiszen kit ne érdekelne a visszajáró halott, a boszorkány, garabonciás diák izgalmas figurája?

Jómagam is állandó jelleggel gyűjtöttem hiedelemtörténeteket. Ha az éppen aktuális kutatási témáról már nem lehetett tovább beszélgetni, rákérdeztem a kísértetre, a lüdércre, az ördög tevékenységére. Biztos lehettem abban, hogy egy-két történetet mindenki tud mesélni. Kezdetben abba a hibába estem, hogy csak a hiedelmek tartalmával törődtem, és nem szenteltem elég figyelmet sem az adatközlő viselkedésének, sem a hiedelmekről való beszélés kontextusának. Az eredmény: egy olyan adattár, amely bármennyire is gazdag, bármennyire kerek történeteket foglal magába, holt anyagot tartalmaz, valahonnét kiszakított, tartalmi jegyek szerint csoportosított szegmensek halmazát.

2002 júliusában Moldvában folytattam terepmunkát két kutatótársammal együtt. Egy Bákó megye déli részén fekvő székelyes csángó falut, Szitást (Nicorești) választottuk ki kutatásaink színhelyéül. Kis falunak számít, kevesebb mint ezer lakosa van, teljes egészében római katolikus csángók

lakják. Nagyon jól beszélnek magyarul, habár a fiatalok és a gyermekek egyre kevesebbet használják a magyar nyelvet. Szállásadóink Jancsi Ilona (1921) özvegyasszony és leánya, Jancsi Teréz (1950) voltak. Mint később kiderült, ők lettek fő adatközlőink is.

A szöveg

Fő kutatási témám a népi erkölcs és jogszokások kérdésköréből került ki, de régi szokásomhoz híven rá-rákérdeztem egy-egy hiedelemre, hiedelem-lényre is. Szállásadóinkkal beszélgetve került rögzítésre a következő szöveg. A megesett leány témaköréhez tartozó hiedelmekről beszélgetve terelődött át a szó más hiedelemleányokra, és általában a hiedelmekre. Maga a szöveg-korpusz egységes, mert hiedelmekről való folyamatos kommunikáció terméke, egy adott beszédhelyzetben hangzott el, semmiféle utólagos beavatkozás nem történt.

Jancsi Ilona: *Azt nem tudta meg senki, onnat nem jött vissza senki. Ki tudja... mondhatták, de... arra nem biztos senki, az csak úgy mondódik, úgy az emberektől, de nem biztos senki, hogy azon a világon mit tudnak elkövetelni.*

Jancsi Teréz: *Elképzei valaki, s akkor elmondódik, de... [...]*

J. I.: *Ha valaki így prüszögött, na, náthás lett, folyt az orra, jaj, valaki hordoz dugva, azért van annyi taknyosság, annyi... [nevetés]*

J. T.: *Gondolom, ezt es valaki csak feltalálta, még egy szokás lett belőle.*

[Nem meséltek történeteket a visszajáró holtakról?]

J. I.: *Meséltek, de én nem tudom, me én azt nem es hiszem, me az meghót, az meg van halva.*

[S nem szokták mondani, hogy miért jön vissza?]

J. I.: *Régebben lehettek azok es, met régebben ugye, a házak gyéren vótak, vótak sok olyan pusztá házak, amelyikek 10–15 esztendőket ültek úgy pusztán, s abba valami belékötözött. De má most hol legyen az olyan ijesztő késértetek. Aszonták neki késértet. Én nem tudom, én az egy nem hiszem, azért hogy... én es, én az én uram meghót, én egyedül vótam örökké. Én nem szentettem soha, én soha-soha nem haltam sem dörgessen, sem jöjjön haza. Nem jött haza sohase.*

J. T.: *Jut eszembe, gyerekkoromkor, mikor még kísértetekről beszélgettek, mondták, hogy na, kinél ... valaki meghót. S akkor a házba mindenkinek kellett mutáljanak valahogy...*

J. I.: *Aszonták, hogyha valami eldugott dolga van, olyan, hogy azt nem tudta senki, azét kell zeklesse. S akkor azt meg kellett vizsgálni, meg kellett*

mutálni, mindenfélét megmozdítanak, hogyha valami olyasmi vót, az kapódjék meg. Ha megkapták, asztán nem dörgetett többet, de...

J. T.: A szobába most se szabad, hogy mikor halott van a házba, hogy a macska bémenyjen. Azt mondják, hogy akkor lesz késértet belőle, hogy a macska bébujik a halott alá. Hogy a pad alá, amire reá van téve.

J. I.: Nem szabad másképpen es, met aszongyák, hogy...

J. T.: Nem szabad, úgy se szabad, mert nem jó. Macska, macska, meg tudja rágni...

J. I.: Meg tudja kezdeni, meg tudja kezdeni!

J. T.: Azét es nem hagyják a halottat egyedül, hogy valaki örökké legyen mellette...

J. I.: Nem es lehet, hogy egyedül hagyni!

[Azért mondják, hogy a macska gonosz állat, hogy a gonosz megjelenik macska képiben...]

J. I.: Hallottuk műk es, de látástól nem láttuk sohasé. Nem tudok róla. Igaz tudna lenni...

J. T.: Vagy hallotta a hangját, hogy kiáltva jön. De csak ezek olyan képzelések, me éjjel az ember álmod valamit, s akkor...

J. I.: Gondolja, hogy így van, igaz. Mostanában egyáltalán nem halltam, hogy valaki jöjjön haza. Most nem jönnek haza a halottak. Régebben hazajöttek, de most má nem jönnek haza. Alig várják, hogy elmenjenek, nem hogy jöjjenek haza. [nevetés] De csak azt öreg Pál Istánnét halltam: hazajárt az ura, hazajárt az ura. Asztán én egyszer megkérdeztem:

– Néni Rózsi, há igaz – mondom –, hogy hazajár?

– Hazajárt, há!

– Milyen vót?

– Há – aszongya –, nem láttam, de halltam.

– Ó, menjen el, egy macska felment a hiába, dekretett, s azt gondolta, hogy az embere. Hányszor dekret miközbe jó, szökik bé ottan a lyukban, s buffan egyet-egyet, azt gondolom, jön bé házastól, mindenestül, há! Ott egy csomó szökik le, s akkor tudom...

J. T.: Ott az a fal a macskáktól vót...

J. I.: Mindig, mindig a cicusnak...

J. T.: Tehát jőnek ki azon a likon, s ott teszi a lábát, hogy szökik le a fődre, s mind összemucskolták a falat...

J. I.: Amikor szökik ott, a nagyhiúból szökik ide bé, nekem hallom, halom, met nagyot buffan. Akkor megrettenek, igen, de várom, hogy itt szökjék meg, akkor tudom, hogy macska vót. [nevetés] Akkor egyszerre meg vagyok győződve, nem még kell tudakozódjak, jeggyek...

J. T.: *Az ortodoxoknál most es megvan az a szokás, hogy míg a halott a házban van, s még azután nem tom, 40 napig vagy meddig, örökké tesznek egy pohár vizet az ablakhoz, s aztán nézik. Reggel ha nincs víz benne, akkor mondják, hogy megitta, elhasználta a halott. Most es megvan egy-egy helyt. Hallottam, ott a kollégáim mesélték...*

[Itt a környéken is vagy...]

J. T.: *Itt nem, nem. Ott Brassóba, ott a kollégáim, rományokkal.*

J. I.: *Az olyan, mint... az es olyan tudott lenni, mint régebben mindcsak így húshagyatkor, mikor húst hagytunk, akkor tettük egy kapulábra, tettek egy darabka húst s egy darab süteményt oda. Aszonták, hogy az a ... azoké a hadoké. Milyen hadok lehettek... hadoké. De én sokszor néztem, s megvót reggel es a hús. [nevetés]*

[A kísértetekről mit mondtak, hogy dörgetnek, zörgetnek?]

J. I.: *Zörgetnek, zörgetnek.*

J. T.: *Ha hazajöttek, akkor csak a padláson kellett járkáljanak, hogy ott hallatszott a zörgetés. [nevet] Az udvaron nem sétáltak, hogy...*

J. I.: *Lehetett no, valamikor, valamikor lehetett, ez es igaz. Régi világba, régebben, amikor vad vót a nép, s olyan kicsi nép vót...*

J. T.: *Kicsi tudomány vót, s mindenbe hittek.*

J. I.: *Akkor vót úgy es, hogy aszonták, hogyha sokat busulja a férjít vagy a feleségít, az asztán abból leszen egy késértet, olyan lüderc, úgy mondták, tűzfosó. [nevet] Tűzfosó. S akkor aszonták, hogy az addig gondolkodott, hogy aztán lüderc képbe jární kezdett hozzá. De akkor es, ki tudja. Az es milyen lehetett. Me vót, vót, ez vót. Met ezt az egyet tudom. Diószegbe vót egy leán, mindcsak meghót a ... nem vót férjhez menve, hanem csak úgy vót, hogy elvevődnek, s akkor a legén meghalt. S ő addig busult, s addig busult, hogy ő neki megromlott az esze. S aztán ő, az a lüderc, örökké ment vélle, ki a mezőre es. S úgy láttuk, khiár láttuk mü es, kapál, kapál, s akkor csak veszte, keszte a kezével: „Menj el, te, menj el, te, hagj békémet, te, menj el, te!” S akkor csendesedett le, még kapált, még ment rea, még keszte kénozni. Azt az egyet láttam én es. S azt mondták, hogy az a késértet, az a lüderc kénozza, kénozza.*

[S miért mondták, hogy tűzfosó?]

J. I.: *Tűzfosó, tűzfosó. [nevet] Aztán mikor ment éjjel, akkor valaki meglátta, akkor mondták: né, a lüderc, né a lüderc. S akkor ő fosta azokat a tüzekeket, hogy ne kapjanak, ne lássák meg, ahol menyen.*

[S olyat nem mondtak, hogy éjszaka járkál egy mérő, aki rosszul mérte ki a földeket?]

J. I.: *Igen, halltam vót én es ezt, mindcsak apámék beszéltek, hogy vót*

valakicsoda, amelyik így a borozdákat erősen vágta, örökké ízélte, s aztán a határokat vette ki, s aztán mikor meghalt, akkor a örökki mikor úgy 9 óra körül, s 12-ig, míg reggelig, reggel virradólag örökki rikojtozott, hogy: „Hova tegyem, hova tegyem, hova tegyem azt a határt?” S hallta a nép a faluba, hogy ő rikojtozott örökké. S addig rikojtozott, hogy beléunt a nép. S akkor egy valakicsoda kapódott: „Oda tedd, ahonnét elvetted.” S akkor aszonta az, aki vót, hogy: „Isten fizesse.” S többet nem rikojtozott.

[S akkor csak hallták, nem látták.]

J. I.: Csak hal... nem látta senki se, csak hallották, hogy: „Hova tegyem?” S akkor mondták, hogy: „Mü nem tudtuk, hogy ez a urussága, met ezt megmondottuk lenne hamarábbtól, hogy ne rikojtozzon a fejünkbe.” De ezeket én nem értem, csak hallottam, hogy beszéltek apámék.

[De itt Szitáson?]

J. I.: De, Szitáson. Újfaluba. Én újfalusi vótam.

[Na, de közel van.]

J. I.: Közel van, azér mondom.

J. T.: Közel van, de akkor még es félre vót, met akkor...

J. I.: Jaj, de én akkor azt olyan messzinek néztem, hogy az Isten őrezz.

[nevet]

J. T.: Akkor kicsi ház vót, nem vót sok ház, gyéren vótak a házak, nem vót úgy összefolyva a falu.

J. I.: Há itt vót egy öreg ház, hol most ez a ház, s kifelé még vót odaki majdnem a templomnál még vót kettő, s kész. Ennyi vót, a templomig ki ennyi ház vót, három, mikor mü ideköltöztünk. Mü ideköltöztünk, annyi ház vót, felfelé nem vót semmi. De ha most más, másan vagyunk, me meg-sokasodott a nép, a ház kicsi...

J. T.: Akkor az erdeje a falunak odaki vót, a templomba, a templomba kifelé.

J. I.: Há hetven gazda vót ebbe a faluba egy darabig, hetven gazda. Most háromszázan el... [...]

[Mondta, hogy kicsi vót a nép. Óriásokról nem meséltek?]

J. I.: Igen, igen. Mondták, hogy az óriás hármat lép, s kiér Magyarországra. [nevet] Az óriás... Az öregek, amelyikek sok mindent tudtak mesélni, azok elhaltak, nincs, nincs öreg a faluba sok. Olyan öreg, hogy a régiekről tudjon mondani. Milyen öregek vannak, azok nem tudnak semmit. Nem értik, nem tudják.

Metaszöveg

Az elemzés elsősorban Jancsi Ilona személyére összpontosít, mivel ő volt a fő adatközlő, leánya inkább csak megismételte, néhol kibővítette a közléseit. Volt viszont néhány kijelentése, ami kulcsfontosságú lehet az értelmezésben.

Első látásra érzékelhető egy állandó elutasítási gesztus az adatközlők részéről, ami a hiedelmek hitelességét illeti. Kétkedő megjegyzéseket fűznek hozzá, állandóan felnevetnek, racionális magyarázatokat fogalmaznak meg bizonyos kulturálisan transzcendens jellegűnek számon tartott eseményekkel kapcsolatban. Az idős korosztályhoz tartozó személyekről lévén szó, az eddigi moldvai terepélményeim tükrében ez meglepetésszerűen hatott. Nem volt módomban felmérni, hogy a falu szintjén is ugyanez-e a helyzet, és nem is ez volt akkori kutatásom célja. Néhány adatközlővel beszélgetve ugyancsak felvettem a hiedelmek témakörét, de az ő esetükben nem tapasztaltam ezt a fajta hitetlenkedő magatartást. Ezért döntöttem úgy, hogy más irányú vizsgálatot is kezdeményezek Jancsi Ilona esetében. 2003-ban több alkalommal tértem vissza Szitásra annak reményében, hogy többet tudhatok meg Jancsi Ilonáról, jobban megismerhetem, megérthetem személyiségét, világképét, a hiedelmekhez való viszonyulását. Élettörténet-szerű gyűjtéssel próbálkoztam, hogy minél alaposabban megismerjem beszélgetőtársamat. Ez alkalommal szándékosan nem hoztam szóba a hiedelmeket, de néhol (ritkán) spontánul előbukkantak az adatközlő diskurzusában. A későbbiekben már ezeket is bevontam vizsgálatomba, akárcsak kollégáim népi gyógyászzal kapcsolatos gyűjtéseit. Tehát nemcsak hiedelemalakokról szóló narratívákról van szó, hanem a nem hivatalos gyógyászat hiedelmeiről is. A gyűjtést, a munkát nem tekintem egyáltalán lezártnak, inkább folyamatban levő kutatásról beszélnék.

Jancsi Istvánné Elek Ilona 1921-ben született az Aknavásár melletti Újfaluban. Szülei a hagyományos életformát folytatták, azaz elsősorban földművelésből (melyet állattenyésztés egészített ki) tartották fenn a népes családot. Tizenhét volt testvére, viszont csupán fele érte meg a felnőttkort. Életük munkában és szegénységben telt, és a szükség, valamint egy tudós nagyanya olyannyira kitanította a szüleit, hogy különösen édesanyja komoly tekintélyre tett szert a népi orvoslás terén.

Huszonégy évesen ment férjhez egy szitási férfihoz, akit tánc alkalmával ismert meg, és akit általában rendes embernek tartottak, *rendes vót beszédje és viselkedése*. Kezdetben férje szüleinél laktak, és a házasságban is ugyanaz a munka várta, mint a szülői háznál. A második világháború viszont

még nehezebbé tette az életet, hiszen nemcsak apját vitték el katonának, hanem fiatal férjét is. Az élelemkeresés vált fő problémává, mert a katonák elhajtották az állatokat is. A háború után pedig *tetű, var, betegségek* keserítették meg a falu életét. Ennek ellenére 1950-ben sikerült saját házat építeniük, és berendezkedniük a maguk portáján. A kollektivizálás viszont rontott a helyzeten: a földeket elvették, az állatokat be kellett szolgáltatni. A családi földek felaprozódtak, minek következtében már nem is igényelik vissza őket, amúgy sincs, aki megművelje.

Férje sebesülten jött haza a háborúból, átlőtték a bokáját. Ugyanakkor egyre betegesebb lett, és az italt is egyre inkább megszerette, melynek az lett a következménye, hogy Jancsi Ilona végezte a munka javát, és férjéről pedig a következőképpen vélekedett: *örökki néztem, hogy most hal meg*. Pedig férje még egy közúti balesetet is túlélte, és hatvan esztendőskorában halt meg asztmában.

Két fia és két leánya született, akik Szitáson magyar iskolában járták ki az elemit, utána pedig nagyobbik fia Onyesten tanult tovább, míg a többiek munkát kerestek. Mindnyájan Erdélybe kerültek, „kiházásodtak”. Nagyobbik fia és egyik leánya Sepsiszentgyörgyön telepedett le, míg a másik leánya Brassóban él. Kisebbik fia Izraelben dolgozott, és ott is halt meg 2002-ben. Sepsiszentgyörgyi leánya is meghalt, de mindkettőjük két-két gyermeket hagyott maga után. Az unokák száma összesen nyolc, egy részük házias ember, és mindnyájan Erdélyben élnek.

Több mint húszéves özevgyése alatt vált igazán vezető személyiséggé a vallási élet terén. Ekkor tanult meg magyarul is olvasni meg írni. Búcsújárás alkalmával rengeteg ismerőst szerzett, és – különösen 1989 után – a néprajzosok és a csángósággal foglalkozó érdeklődők szitási szállásadója és fő adatközlője lett. Mindennek köszönhetően már nemcsak gyermekeit látogatta meg Erdélyben, hanem Magyarországra is többször meghívták a különféle csángó rendezvényekre. Pár éve beteges lett, és manapság egészségi állapota már nem engedi meg, hogy a vallási életben bármiféle szerepet is vállaljon.

Jancsi Ilona valamiért más, mint a szomszédai. Nem fél a visszajáró holtaktól, nem is hisz a visszajáró holtakban. Megváltozott a tudása, a felfogása, a világlépe.

Ez a menyecske es túlról. Még a temetésre sem tud elmenni, met hogy erősen fél a halottól. Mondom:

- *Ha én meghalok, akkor te mit csinálsz?*
- *Jaj, meg ne tegye – aszongya – , me én ki sem mozdulok a házból.*
- *Hogy te milyen buta vagy. Ha meghalt, nem árt senkinek. Ha csupa*

irigységbe vónánk ketten, s úgy es nem lehetne, hogy valamit én neked csináljak. Mitül félsz? Élve nem félsz tőlem, halva mért félsz? Ha nem szuszogok... [nevet] Há nincs miért, fiam, a halott nem csinál semmit. Féljünk, az élőtől kell féljünk, nem a halottól. Met az élők rosszabbak.

Az kétségtelen, hogy ismeri saját közösségének kultúrájára jellemző hiedelmeit, tehát a *hiedelemtudása* megvan. Mert a hiedelmek a kultúra szerves részét alkotják, az adott kultúrába beleszülető egyén életstratégiájának meghatározói (Bartha-Balog 2001. 48.). Generációról generációra áthagyományozott tudásról van szó, amit állandóan reaktiválnak az adott környezethez, történelmi korhoz adaptálva, és az éppen létező igényeknek megfelelően. A kultúrát az ismeretrendszer–hiedelemrendszer–értékrendszer együttese hagyományozza át a kultúrába beleszülető egyén számára (Fejős 1981. 90.).

A kultúra a hiedelemtudáson kívül a hiedelmekről való beszélés forogatókönyvét is átadja az egyénnek. A hiedelmek történetekbe foglalva hagyományozódnak át, ami a megőrzést, az emlékezést, az előhívást is könnyíti. A személyes élmény pedig a hitelességét biztosítja, legitimáló funkcióval bír. A narratívák strukturáltságának emlékezőkönnyítő jellege a hiedelmek esetében a morfológiai törvényszerűségekben ragadható meg. Minden egyes hiedelemlénynek vannak jellemzői, van ténykedési köre, és elhárításának különféle stratégiái is ismeretesek; mindezek adott tér- és időkoordinátákban érvényesülnek. Minden kulturális csoport rendelkezik egy *hiedelem-szókinccsel*, egy *hiedelemnyelvel*, amelyben a hiedelem-szókinccs tagjai értelmes közleményeket alkotnak (Hoppál 1969. 413.). Az egyén saját belátása szerint használja fel, annak függvényében, hogy a hagyomány mennyire releváns a számára. „A hiedelemről való beszélés és vélekedés módja tehát egy olyan másodlagos nyelv, amely segítségével magához közel hozza, vagy magától távol tartja a hagyományt.” (Keszeg 1999. 142.)

A hiedelmek mint konceptuális kategóriák reprezentációkban nyernek formát, azaz hiedelem-szövegekben. A reprezentációk implicite szelekciót feltételeznek, önkényes megkonstruálást, de kulturális meghatározottságot is. Nem uniformizálhatók, mert individuumoktól függően változnak, *reprezentáció-verziók* léteznek, *nézőpontok* szerinti verziók (Terestyéni 1992. 13.). Ugyanez érvényes a reprezentációk *interpretációira* is. Az interpretáció a reprezentáció megértését, felfogását jelenti, magában hordozva egy adott nézőpontot. Erre a nézőpontra engednek kitekintést a szövegek, amelyek esetében megkülönböztetünk hitértékkel nem rendelkező (csak kulturális információként reprezentált) szövegeket és konkrét hitértékkel rendelkező (általában személyes élményre alapozó) szövegeket (Bartha-

Balog 2001. 48.). Ugyanis az egyén nemcsak átveszi a tudást, a reprezentációkat, hanem egy bizonyos fokig saját személyiségére formálja azt, hitértékét, hasznosságát vagy hasznosításának formáit maga szabja meg. *Kognitív és intencionális attitűdökkel* rendelkezik a reprezentációk irányában (Terestyéni 1992. 17–18.). Az adatközlő nemcsak átad egy reprezentációt a kutatónak egy adott beszédhelyzetben, hanem viszonyul is hozzá, állít vagy tagad, figyelmeztet vagy magyaráz stb. Ezeket a cselekvéseket nevezzük *illokúciós aktusoknak* (Terestyéni 1992. 19.).

A Jancsi Ilonával és Terézzel rögzített beszélgetés formálásához a kutató jelenléte is hozzájárult, hiszen „a közléshez való hozzájárulása minden esetben, a beszélgetéstől való elzárkózás esetében is, maximális” (Keszeg 1999. 19). Mégis, az adott szöveg releváns információkat hordoz azzal kapcsolatban, hogy az adatközlő(k) világképe milyen, és arra is enged következtetni, hogy miért olyan, amilyen. Elsősorban Jancsi Ilona *szubjektív világát* szükséges megvizsgálni, azt, hogy a hiedelmek mennyire fontosak, milyen szerepük van, és hogy a többi komponenssel milyen viszonyban vannak. A szubjektív világ az objektíve adott világnak egy olyan lehetséges verziója, amelyet az egyén igaznak tart, és amelyik az illető egyén tudásának és hiedelmeinek tárgyát képező reprezentációk alkotnak (Terestyéni 1992. 17.). Adatközlőnk esetében a szubjektív világ a „hétköznapi” tudás, a hiedelmek (mint különleges tudás) és a vallás reprezentációiból konstruálódik meg.

Már említettem, hogy a szövegből egyértelműen kiderül, hogy a hiedelemtudás nem hiányzik. A szociális-kulturális belenevelődés által az adatközlő is megtanulta kulturális közösségének realitásait (Keszeg 2002. 63.). Ismeretei vannak különféle hiedelmekről, főleg a visszajáró halottal kapcsolatban rendelkezik gazdag repertoárral, és a népi gyógyászat terén felmutatott tudása is jelentős. Tud a magzatgyilkos leány túlvilági büntetésének formáiról (meg kell ennie a magzatát elevenen), a gonosz macska képében való ténykedéseiről, a jó óriásról (aki hármát lép, és Magyarországra ér), a húshagyathoz kapcsolódó képzetekről. Legtöbbet azonban a visszajáró halottakról esett szó, a túlvilágról átlátogató lényekről, ugyanis a visszajáró halott, a lüderc, a kísértet, a bolygó mérnök hiedelemlények határsávjai összemosódnak, különben is egy kategóriába sorakoztathatóak. Mindnek az alapjánál a lélekhit áll, mely szerint a halál után a lélek tovább él, a mi világunk és a túlvilág között pedig kapcsolat lehetséges.

Beszélgetőtársaim szinte minden egyes hiedelemnél hangoztatták kételkedésüket, állandóan felkacagtak, ironikus megjegyzéseket tettek a hitelességet illetően. Tulajdonképpen álhiedelemmondákat közöltek velem, vagy szórakoztató céllal mesélt történeteket, amelyek nem álhiedelemmondák

ugyan, de az adott beszédhelyzet és attitűdök függvényében komikus hatást váltanak ki. Azért hordoznak komikus töltetet, azért nevetnek a jelenlevők, mert a történet nem egy „hívó” szájából hangzik el, és nem is „hívók” számára (Pócs 1977. 106.). Erre jó példa a megesett leányok tüsszentésével kapcsolatos hiedelemszöveg, amelyet általános derültség közepette mondtak el, és fogadtak a jelenlevők. Egyetlen kivétel a lüdercről szóló történet, amely valamennyire személyes élményen is alapul, ezért hitértéke kiemelkedő a szöveg szintjén. A szövegek mennyisége és formája is a hitérték szerint alakul. Általában rövid közlésekkel van dolgunk, valamennyire megszerkesztett, kerek történet csupán a már említett vőlegény képében megjelenő lüderc és a bolygó mérnök esetében figyelhető meg. Vagy abban az esetben, amikor arról mesél Jancsi Ilona, hogy *nem* létezik visszajáró halott. A teljesebb történetek sem memorat jellegűek (az említett kivétellel), ez is azt támasztja alá, hogy hitértékük nincs. Azt is lényegesnek tartom, hogy a hiedelemlényekről szóló szövegekben nem jelennek meg a hártási, védekezési módok. Egyetlen kivétel, egyetlen említés van, ismét a bolygó mérnök esete. Ezek hiánya nyilvánvalóan utal arra, hogy a szövegek már nem aktivizálódnak realitásként, nincs már meg a régi funkciójuk. Nem tanítanak meg krízishelyzetben megfelelően viselkedni, inkább a múlt kulturális csökevényei, érdekességei.

Kutatótársaim népi gyógyászatról faggatták őt egy következő alkalommal, és hasonló helyzetről számoltak be. Jancsi Ilonának meglehetősen nagy tudása van a népi gyógyászat terén is, különösen a gyermekek gyógyítására vonatkozólag (abagos gyerek, hasmenéssel vagy felfázással küszködő gyerek, megigézett gyerek stb.), a különböző gyógynövények használatát illetően (*örökké burjánoztunk*). De közléseiben gyakran megemlíti, hogy *ez hülyeség*, gyakran felkacag. *Ezek a hülyeségek mind ... de a gyerekeknek használt. [...] Sok hülyeségek vannak, de sokszor az embernek a hülyeség...* Azokat az eljárásokat nem ironizálja, amelyeket maga is kipróbált, és hasznát vette. *Aztán az öregasszonyok aszonták, hogy próbáljam meg ezzel. [...] A nagyobb fiamat én es megfőztem.* A perszonális verifikáció esetével találkozunk, a személyes élmény által sugallt hitelességgel. Azért is érdekes mindez, mert utólag kiderült, hogy édesanyja tudós asszony volt. *Édesanyám tudott vizet vetni es... Apám es tudott vetni vizet. Az igézéstül, attól meggyógyították. De így mikor a teje elromlott, azt nem lehetett. Csak egy fehérnép vót Bahánába, tudom, régebben, tudott olvasni, az helyrehozta tejit es. Az az igazság, hogy én tanultam, nem foglalkoztam, csak így né, megtanultam valamiket. Ezzel a tanulással olyanok vótak, hogy próbálta az ember. S látta, sikerült, akkor máskor úgy, s máskor úgy, s*

akkor azt mondják, hogy na, az tud valamit. S mentek oda többen. Nem vót iskola erre. Nyomorúság vót, azt mondják, a nyomorúság megtanít mindenre. Megpróbálta, s látta, hogy használt. S akkor híre ment, hogy ne, ez tud olvasni, s tud vizet vetni, s használ. S akkor jöttek többen. Az enyimekhez is jöttek többen, s vetették a vizet. Az édesanyámnak vót egy öreg nagymamája, s az erősen okos fehérnép vót. S akkor ő örökki mesélte neki. Nem boszorkányságot lát a dologban, hanem a szükségszerűség megnyilvánulását. Az orvosi ellátás hiánya megkövetelte, hogy mindent maguk próbáljanak megcsinálni. Saját állítása szerint ő nem tanulta el anyja „mesterségét”, de látott ezt-azt, amit később maga is kipróbált. Nem tanultam meg, met nem szerettem, nem szerettem.

A cáfolatok formái is rávilágítanak a hiedelemhagyománytól való eltávolódás folyamatára. Beszélgetőtársaim szerint a mai világban ezek nem lehetséges dolgok, csak illúziók, képzelgések (*elképzeli valaki, az ember álmod valamit*). Racionális, józan magyarázatokat próbálnak adni a hiedelmeket aktivizáló szituációkra. Nem a visszajáró halott mászkál és zörget a padláson, hanem a macska. Igazán kézenfekvő magyarázat, hiszen a falon látható a macska lábainak a nyoma, megrongálódott a meszelés, amit többször is megmutattak nekem. Nem azért nem szabad a macskát beengedni a halott szobájába, mert kísértet válhat belőle, hanem mert húsevő (*meg tudja rágni, meg tudja kezdeni*). Ők is érzékelik az ember és táj viszonyának az állandó változását.¹ Az ember egyre sűrűbben lakja be a tájat, egyre jobban kontrollálni tudja, kihasználja oly mértékben, hogy a sötét, titokzatos helyek lassan-lassan eltűnnek. Nem nagyon vannak már elhagyott házak, magányos, elszigetelt porták, amit különösképpen kedveltek a kísértetek. De nem voltak igazi kísértetek, hanem *abba valami beléköltözött*. A túlvilági létezők és evilági jelentéseik azért sem hihetőek, mert nem tudhatjuk, hogy mi van a másvilágon (*onnan nem jött vissza senki*).

A hiedelmek átértékelése hitelességük szempontjából más *metanarratív eszközökkel* (Fejős 1985. 89.) is megtörténik. Újra hangsúlyoznám a kacagást, az állandó jellegű felnevetést. Ebben a beszédhelyzetben olyan kijelentésjellegű viselkedési módot reprezentál, amely ugyancsak a hitelesség rovására írható. Nem receptálják komolyan a hiedelmeket, nem jelennek már egzisztenciális kérdéseket. Ennek a tetőzése a különféle humoros, ironikus megjegyzések, közlések, sztorik bevitele a kommunikációs folyamatba. Itt már ténylegesen a szórakoztató funkcióra tevődik a hangsúly. *Gondolom ezt es valaki csak feltalálta, még egy szokás lett belőle. ... Alig várják, elmenjenek (a halottak), nem hogy jöjjenek haza... Ha hazajöttek,*

1. Ember és táj viszonyának fontosságáról a hiedelemkutatásban lásd Keszeg 2003.

csak a padláson kellett járjanak, hogy ott hallatszott a zörgetés. Az udvaron nem sétáltak...

Kulcsfontosságúnak tekintek egy olyan aspektust, amelyik alapvetően meghatározza a hitelesség kérdését, éspedig a *perszonális verifikációt*. A személyes meggyőződés, az empirikus tapasztalás véglegesen el szokta dönteni a hitelesség helyénvalóságát. Jancsi Ilona egyedül a lüderc zaklatását tartja valószínűnek, mert *ez vót, ezt az egyet tudom, azt az egyet láttam én* es. Habár nem a lüdercet látta, hanem csak a megkínzott leányt, aki kapálás közben hadonászik, ordít, vergődik. A leány addig búsult, amíg *megromlott az esze*. Ebben a kontextusban is azt engedi sejtetni, hogy a lüderc valóságosságáról tulajdonképpen nem győződött meg, hanem egy bánatába belebolondult leány képzelgéseinek tartja. Ő inkább azt tapasztalta személyesen, hogy nincs visszajáró halott, hanem csak macska zavarta álmát. *Én az egy nem hiszem... az én uram meghót, én egyedül vótam örökké. Én soha-soha nem halltam sem dörgessen, sem jöjjön haza*. Arról is személyesen győződött meg, hogy a húshagyatkor kitett hús bizony másnap is megvolt.

A perszonális verifikáció során egy tágabb kontextus aktivizálódik, egy konfliktuszóna körvonalazódik. Az adatközlők elhatárolják magukat bizonyos fokig a hiedelemhagyománytól, a hitelesség esetében a döntés jogát az egyénnek tartják fenn. Különbséget tesznek az egyéni tudás és a kollektív hagyomány között, a különböző idősíkok között. Ezek szerint a következő ellentétpárokat állíthatjuk fel: *én(mi)–ők, ma–rég (múlt), láttuk–hallottunk róla*.

Az adatközlők elhatárolják magukat az *ők-től*, ami jelenti a szülőket, az öregeket, a régi világ képviselőit, és a más nemzetiségűeket (románokat) is. Amikor Jancsi Teréz a halottnak kikészített vízről beszél, kategorikusan megmondja, hogy ez nem náluk szokás, hanem az ortodox románoknál, tulajdonképpen brassói kollégáitól szerzett tudomást róla. A hiedelemtudást az öregek közvetítik, ők azok, akik hisznek is benne. Ők ismerik, tudják a *régi dolgokat*, tőlük kéne gyűjteni, mert ők tudnának igazán mesélni. A jelen–múlt ellentétpár is ehhez kapcsolódik. Ma már nem tartják elképzelhetőnek a hiedelemlények tevékenységeit, hanem teljes egészében a múltba helyezik. Érdekes az, hogy nemcsak azt állítják, hogy az öregek tudják és hiszik ezeket a dolgokat, hanem azt is, hogy régen *lehetséges* volt mindaz, ami a mai tudományos világban merő fikció. *Lehetett no valamikor. Régi világba, mikor vad vót a nép, s kicsi nép vót. Kicsi tudomány vót, s mindenbe hittek*. De ezek a kijelentések inkább arra utalnak, hogy nem a maguk fizikai valóságában léteztek a hiedelemlények, hanem az emberek voltak mások, és a hiedelmekbe vetett hit létezett. Ezt támasztja alá a *láttuk–hal-*

lottuk ellentétpárt meghatározó személyes verifikáció. Mikor a hiedelmekről azt állítják, hogy hallották, hallottak róla, akkor csupán kulturális információként reprezentált szövegekről van szó, amikor a láttam forma jelenik meg, akkor a személyes élmény valamennyi hitértékkel ruházza fel a szöveget, de teljes hitértéket akkor sem biztosít neki. Figyeljük meg az igeidők használatát! Mindig a múlt idő használatos, mindig arról van szó, hogy láttak valamit vagy hallottak valamit, régen úgy tartották, azt mondták, és így tovább. A jelenben a hiedelemszövegek csak mint a régi dolgok érdekes (néha nevetséges) reprezentációi funkcionálnak.

Szabályozott változás

A hiedelmekről beszélve Jancsi Ilona egyre inkább eltávolodik közösségének hagyományától. Megvan a hiedelemtudása, amely *közös tudás és kölcsönös tudás* (Terestyéni 1992. 17.), de sajátosan viszonyul az áthagyományozott ismeretanyaghoz. A beszélgetés során előhívja a megfelelő hiedelmet a közös készletből, de abszolút hitértékétől és valamikori funkcióitól megfosztja. Amihez személyes élmény köti, azt hajlandó *valószínűnek* nyilvánítani, legtöbb esetben viszont szórakoztatónak tartja a történeteket, állandóan nevet rajtuk, hitelességüket racionális érvekkel kérdőjelezi meg. Habár nem volt módomban leellenőrizni, azt gondolom, hogy nemcsak a gyűjtő(k) jelenlétében viselkedik ekképpen, hanem megszokott környezetében is. Beszélgetéseink, egyre szorosabb ismeretségünk kontextusában erre engednek következtetni.

Általában a hiedelmeket az egyén adott tér- és időkoordináták által saját életterébe helyezi. Jelen esetben is a hiedelmek a lokális környezetre vannak rávetítve, tehát az élettér, az megmaradt, de az időkoordinátája egyértelműen és egyre hangsúlyozottabban a múlt felé tolódik. A jelen a tudomány és a technika korszaka, a hiedelemcentrikus világképet egy, a modern racionalitás által formált világkép váltja fel. A hiedelemlények fokozatosan kikerülnek az egyén aktív hiedelemkészletéből, maguk a klasszikus hiedelmek is egyre jobban kirekesztődnek az egyén világképének aktív elemei közül (Bartha-Balog 2001. 52.). Emocionális bázist nem aktivizálnak, egzisztenciális kérdésekre nem adnak választ, és megmagyarázhatatlan élményeket sem dekódolnak.

Ez magyarázható az ember és táj viszonyának megváltozásával. Szitáson nincsenek már elhagyott házak, nincs folyóvíz, az erdő is visszahúzódott, pedig valamikor a régi templomnál kezdődött. Hatalmas új templom épül, a falu pedig egyre gyarapodik, sűrűbben épülnek a házak, olyannyira, hogy a

falu össze is nőtt a szomszédos Újfaluval. Jó út vezet Szőlőhegy irányába, mivel állandó buszjárat köti össze a falvakat Aknavásárral, Onyesttel és a vasúttal (naponta több busz is közlekedik). A moldvai csángó falvakra 1990 után jellemző munkamigráció Szitás esetében is nyilvánvaló, és ennek a hatása figyelhető meg a tradicionális életforma és világgép átalakulásában.

Jancsi Ilona esete azonban sajátos. Az idősek korosztályához tartozik, de mégsem hisz a „régi dolgokban”, legalábbis az elemzett szövegek erre engednek következtetni. Valamiért más, mint a többiek. A nyolcvan esztendőt túlhaladta, régóta özvegy, és egyre betegesebb. Tulajdonképpen nem is szitási, hanem újfalusi, beházasodott. Nagyon vallásos, minden nap mind a reggeli, mind az esti misére eljárt, amíg egészségi állapota engedte. Rendszeres búcsújáró, búcsúvezető volt, a vallási életben mindig is kiemelkedő szerepe volt. Tánczos Vilmos is a következőket írja róla: „Az adatközlő a két falu – Szitás és Újfalu – népi vallásos életének meghatározó személyisége. Búcsúkat vezet, rózsafüzér társulatot szervez, halott melletti virrasztókban imádkozik stb. Imarepertoárja rendkívül gazdag, [...] de kevés archaikus apokrif darabot tartalmaz.” (Tánczos 1999. 217.) Maga is büszkén vállalja ezt a szerepet. A virrasztásokról beszélgetve mondta el a következőket. *Há én jártam, amikor jól tudtam. Én szolgáltam ott a tornál esténként, me akkor plébános nem ment. Én vótam a diák, engem vittek. Én románul is elizéltem, aztán vettem magyarul.* Negyven esztendőn keresztül járt Csíksomlyóra, de járt már Futásfalván, Máriaradnán, Onyesten, Kácsikán és szinte minden faluban a környéken. Tánczos Vilmos néprajzkutatót is „magával vitte” egy alkalommal az onyesti búcsúba. *Vótak vagy négyen, miük vagy heten, jó csomón mentünk énekelve, imádkozva mentünk az úton. Lementünk. Szép dolog vót. Vót mit es kérdezen, vót es mit es fényképezzen. Jól, jól jártak ők akkor.*

– Jaj, Ilonka néni, az Isten áldja meg érte.

Mondom: – nálam nélkül nem tudtak vóna elmenni?

– Maga nélkül nem mentünk vóna el – aszongya.

Egészségi állapota ma már nem engedi meg, hogy búcsúba menjen, és hiányát falubeli búcsújáró ismerősei is szóvá tették. *Vótam, vótam, én vótam a búcsúvezető. Most tavaly, tavalyelőtt elmentek nálam nélkül, aszonta va két-három fehérnép, többet nem es menen a búcsúra. Nálam nélkül nem ér semmit a búcsú. Met én megtanítottam őket mindenre, mint a kotló a csirkéket, s vittem őket mindenfelé. Most ha én nem menek, akkor árvák, nem tudnak semmit. Nem tanultak meg magyarul olvasni, hogy tudjanak... s mennyit vertem a fejüket, tanuljanak meg énekeket, s én mondtam örökké, hogy én kiöregedek, s én nem tudok menni, de ha meg-*

tanulnátok, ti es tudnátok. Most bánják, most bánják, me most meglátták, hogy nálam nélkül mifélek. (Lásd még Tánczos 1996a. 216.)

Az otthoni vallásos életben is vezető funkciókat vállalt. *Én sokminden jót csináltam, mert én a templomot fenntartottam. Olvasókoszorú-vezető voltam. Mi kellett a templomnak, vettünk: egy ótárterítőt, egy olyan vilányokat, egy szobrocskát hogy megvenni, mind az olvasósok vettük. Mi van a templomban, mind az olvasósoktól van. Mikor egy annyi gyűjt, annyi pénz, hogy na, gondoltam, most lehet venni valamit, akkor adtam bé a fehérnépeknek, melyikek hozzám tartoztak, s né, ennyi pénzünk, mit veszünk a templomnak? Amit maga gondolt, azt veszünk. Magánál van a pénz, maga dirigál, maga veszi. Na, hagyjátok el, me veszem én. Vettem a kovort, vettem ... Mit nem vettem? Mindent én vettem. De azok elfelejtették ... pedig a templom tőlem emelkedett fel.*

Azon kevesek közé tartozik, akik ismerik a magyar írást, azaz tudnak magyarul olvasni (mind a nyomtatott, mind a kézírást). Utóbb kiderült, hogy írni is tud magyarul, ami ténylegesen ritka eset a csángóság körében. Erdélyi és magyarországi néprajzkutatóktól, diákoktól kap leveleket és fényképeket, ő pedig egy barátnőjével levelez, rendszeresen ír(t) leveleket. Magánszorgalomból tanulta meg mindkettőt, azért, mert nagyon szerette a magyar vallásos énekeket, és azokat mind meg is tanulta, le is jegyezte. A búcsúkbán is minden alkalmat megragadott, hogy repertoárját gazdagítsa. Ilyen módon ismerkedett meg rengeteg emberrel, főleg magyarországiakkal, akik hallották, hogy milyen szépen énekel, és észrevették, hogy tud magyarul olvasni, ezért lefotózták, és könyveket ajándékoztak neki. *A Jóisten adománya, nem es az emberé, hogy én meg tudtam tanulni, és szerettem es. Mert amit az ember szeret, azt meg es tanulja. Én elmentem a mezőre kapálni, én vittem a könyvecskét oda es.* Viszonylag sok könyve van (nekem több mint negyven darabot mutatott meg), a régi magyar nyelvű imádságos és énekeskönyvek (például a *Csíksomlyói Kalauz*), a frissebb néprajzi kiadványok (Harangozó Imre, Tánczos Vilmos, Pozsony Ferenc művei) mellett találunk román nyelvű vallásos műveket, a bukaresti Római Katolikus Püspökség és a Serafica nyomda kiadványait. A könyvek lapjai között pedig például a Csángó Himnusz és az Aranymiatyánk gépelt példányaira bukkan-tam. *Aztán Vilmos es annyit hozott, hogy... sokat hozott ő es, naptárt is küldött nekem, s mikor jött es, örökké hozott valamiket, s mástól es, küldött így postán.* A Lumina Creștinului című folyóirat előfizetője már 1990-től, de könyvei közé helyezve néhány magyar nyelvű periodika (például a Vasárnap című katolikus hetilap) is előfordul. A magyar írás ismerete nemcsak büszkeségére válik, hanem identifikáló tényező is lehet. *Aki nem ismer, bójó a*

faluba, egy olyan üsmeretlen véletlenül, nem tudják a nevemet, bójónak a faluba, avval kérdik, hogy van valaki, aki tud magyar írást? Akkor modják, hogy van egy fehérnép. Akkor idáig jónak. Csak egy magára, a többiek nem. Pedig doar még vannak olyanok, akik jártak magyar iskolába, de elfelejtették. Ennek ellenére a szitásiak még emítettek néhány embert, akik tudnak magyarul olvasni... Könyvgyűjteménye mellett fénykép-gyűjteményére is büszke, mivel rengeteg színes fotó van a birtokában. Családi fotóit nem is igazán mutogatta, hanem sokkal inkább azokat, amelyek ő maga látható különböző ismert személyiség mellett (Tánczos Vilmos, Jáki Sándor Teodóz, Tifán Lajos), vagy amelyek Magyarországon, illetve a csíksomlyói, kacsikai, futásfalvi búcsúkon készültek. Mindezeket ünneplő viseletben látható, legtöbbször vezető személyiségként, vagy az említett személyek legközelebbieként.

Az eddigiekből is kiderült, hogy a faluba látogató néprajzkutatók fő szál-lásadója és kulcs adatközlője. Ezáltal rendszeres kapcsolatban áll az *idegenekkel*, akik vele sokat beszélgetnek, tehát neki tudása van, amire ezek az emberek kíváncsiak. Ezt többször el is mesélte, kihangsúlyozva, hogy hány kutató járt nála, mennyi mindenről kérdezték, és ő mennyi mindenre meg tudott felelni. Kiváltképpen a vallásos műfajok nagy ismerője. Különösen Tánczos Vilmos járt gyakran nála, de minden évben jöttek többen is, megtörtént, hogy egész csoport embert látott vendégül. Tánczost pedig már régóta ismeri. *Rég, hogy mi ismerkezünk. Csíksomolyóból ismerkeztünk mi össze. Neki... mondtam sokat neki. Vót, hogy egész nap énekel-tünk neki ... Anica néni s még egy fehérnép. Én már nagyon... mondom:*

– *Istenem, Istenem, bár azok a szalagok nem fogynak el? – Azt ő ren-desen kacagta. [nevet]*

– *Ilonka néni megunta, ugye?*

– *Mondom:*

– *Há egy nap énekelni? Egy nap énekelni? [nevet]*

– *Na még találnak valamit? Na még találnak? Anica néni még valamit talál? Ilonka néni kitalált egy sereget, most találjanak magik es.– Mind húzott... Mondom: – Istenem, Istenem, azok a szalagok nem fogynának el onnan, hogy békünket hagyjon. [nevet] Jaj, szerettem énekelni es, szerettem beszélni es, de erőst lejárt nekem... semmi erőm nincs...*

Tudja magáról, hogy jó adatközlő, hogy van tudása. A gyűjtőkkel mindig is jó kapcsolatot alakított ki. *Mind jó emberek vótak, nem vót semmi baj velük. Sokan azt mondják, hogy: „há hogy fogadod, mit ártnak neked?” Mondom, nem tesznek a füstre. [Nem tudom, sokan miért lesznek idegesek, mikor kérdezzetük őket imákról, énekekről, hogyan éltek régebb. Abban*

semmi rossz nincs.] *Hát abban nincsen semmi rossz. Vannak olyanok es. Vannak olyan irigyek, akik ... nem tudja, mit feleljen, s akkor inkább megharagszik.*

Nemcsak néprajzosok jártak nála, hanem mindenféle emberek, köztük Jáki Sándor Teodóz is, akihez nagyon is tart, mert búcsúkra vitte őt, elvitte Esztergomba, sőt, még Németországba is el akarta kísérni, de egészségi állapota nem tette ezt lehetővé. Mindez énektudásának köszönhető, és annak, hogy magyarul ír-olvas. *Vagy két füzetemet es elvitte, aszonta lexe-roxáltassa, s visszahozza, de még nem jött. Nem tudom, visszahozza, vagy nem. Ha nem, nem baj, nekem úgyse kell már. Ide mikor jó, csak hezzám jó. Nem es üsmeri, nem es barátokzik senkivel.* Jáki Sándor hírét vitte a tudós asszonynak, ennek következtében az arra járó magyarországiak mindig felkeresik.

Jött tavaly télbe egy ember, Magyarországról. De ahogy jött bé a kapun, aszongya:

– *Én sose vótam itt, Ilonka néni, de tudta... Ilonka néni, én sose vótam, de erős sok minden jót hallottam magáról. És úgy akartam, hogy jöjjem, keressen meg. Ilonka néni – aszongya –, jöjjön el Magyarországhoz.*

– *Há hogy menjek én most, embere vagyok, hogy elmenjek? Én alig tudok itthon es ülni.*

– *Jaj – aszongya –, csinálunk pásáportot, s elvisszük.*

– *Jaj, most még nekem csinálnak? Nem es csinálnak. Megmondják, mi, a halálnak pásáport kell? [nevet]*

Ott volt Budapesten a pápa látogatásakor, ott volt Domokos Pál Péter temetésén, járt Újkígyóson is. *Én vótam a legfejesebb. A csángókkal? Tőlem tanulták meg az énekeket, amelyeket most tudnak, és járnak Magyarba, mind tőlem írták le. Román betűvel es, de leírták. Ezek az én barátnöim nem es akarták. Nem szerették a magyart es. Most bánják. Most lássák, hogy legyengültem, s ha engem nem visznek, őket se viszik.* Többször járt leányánál Brassóban, de megfordult Erdély más tájain is. Kórházba is többször került. Utazott is, olvasott ember, tudása is van – mindez egy különös státust biztosít neki. Kiemelkedő személyiség a faluban, és mindenképpen annak tartja magát. Olyannyira, hogy az egyházi hatalommal szemben is állást mer foglalni. *Én nem tudom, én mondtam es a plébánosnak itt nálunk, me haragudt, hogy mét menünk csak Csíksomlyó felé, mé nem menünk még Kácsikára es, mé nem menünk Iași-ba. Mondom, én oda es jártam, oda es jártam s oda es jártam. Én mindenüve jártam. Mondom:*

– *Maga Rádnát tudja-e hol van?*

– *Én azt nem tudom – aszongya.*

- Na. Én oda es jártam.
- S hol van az? – aszongya.
- Bánátba. [nevet]
- Jaj, jaj – aszongya.

Ingem nem tudom megtiltani, hogy én ne menjek Csíksomlyóra a búcsúra, met én elmenek, ha megköti es amíg egyszer tudok menni. Ha arra érek, hogy nem tudok menni – mondom – , valakit fogadok magam mellé, s úgy es elmegyek. Ingem ne tiltson meg. Tudom, hogy hova menek és mit csinálok. Én tudom, hogy ott... én akarok üdvösséget nyerni, nem menek pletykálni, nem menek vásárolni, nem menek... me nekem nincs olyan bő pénzem, hogy vásárolni. Ki menen vásárolni, s ki menen, aki olyan, az menjen. De én nem menek. Én menek üdvözülni. Én bémentem a templomba, én ott ülök a templomban. [Miért tiltották, mi baj van azzal...] Há mondtam én es, hogy mét tiltsák? A kommunista világba nem tiltották – mondom – , az Oknáról felültünk a vonatra, s végig énekelve, imádkozva. S kommuniszt világ vót – mondom – , s nem mondott senki semmit, nem tiltottak meg, nem szidtak meg. Most amikor szabad világ van, akkor kaptak hírt, hogy tiltsanak meg? Mi az, hogy magyarul? Hát nem az Isten teremtményei vagyunk az egészen? Az Isten teremtett magyart es, teremtett román es, teremtett orosz es, teremtett minden fajtát. Ő minden nyelvet tud. Úgy hogy, ha őt imádjuk, akkor mind jó emberei vagyunk. Úgy meggyőztem az áldott papot, hogy nem mondott semmit többet. [nevet] Még adtam a fejire.

- Hagyjon békémet, me immá jól van. [nevet]

Mondom neki, hogy ingem ne tiltson le, met én erőst csúful csinálok.

Ezért is más, mint szomszédai, ezért is adatott meg neki, hogy az újabb ismeretek birtokában megkérdőjelezze a közösségi normák által meghatározott tudás hitelességét. Mint a vallási élet vezető személyisége, mint tudós es világlátott egyén, aki összekötő elem a lokális kultúra es a (tanult) idegenek kultúrája között, olyan pozícióban találja magát, amely egyrészt lehetővé tesz bizonyos fokú kulturális váltást, másrészt pedig ki is váltja azt, az új ismeretek, kapcsolatok, az idegen tudás hatására.

Mély vallásossága ellenére nem hisz a túlvilágról átlátogató lények létezésében, azt állítja, hogy nem tudhatjuk, mi van a túlvilágon, habár a keresztény dogmatika egyik alappillére a túlvilágghit, a transzcendentális es az emberi szféra közötti kapcsolat, üzenetváltás. A hivatalos vallás viszont általában elítélte a hiedelmeket, hiedelemcselekvéseket babonáságnak bélyegezván őket. Ezen az állásponton van Jancsi Ilona is. Tánczos gyűjtése megerősíti ezt, mert az adatközlő gazdag imarepertoárját szinte teljes

egészeben a „hivatalos” szövegek alkotják, nagyon kevés az archaikus népi imádság (például lásd Tánccsoz 1996b. 125.).

A népi gyógyászathoz való viszonyulása is azt mutatja, hogy a hivatalos, racionális és tudományos felfogás kikezdte a hagyományosat, de létezését nem tagadhatja. Idővel az egészségügyi ellátás javult, a falubelieknek is lehetőségük nyílt a közeli kórházak használatára. Az orvos szerepe kezdi kiszorítani a tudós anyáét, az orvosságok pedig helyettesítik a házi készítményeket és praktikákat egy bizonyos fokig. Férje nagyon beteges volt, és az orvosok csodát tettek vele. Egy alkalommal leesett a bicikliről, és egy autó keresztül ment rajta. *Attul es helyrejött. Addig ült a kórházba, addig orvosolták, ameddig helyrejött. Nem bántotta őt egyáltalán. Né, meggyógyították.* A tudomány presztízsét ez a tény igencsak megerősítette. A jelen a haladás, a tudás, a biztonság kora, a múltnak ellentéte. *De azért biztos több gyerek halt meg, mint most. Most nem haltam. Nem es emlékszem, mikor vót meghalva kicsi gyermek. Most az orvosok erősen vigyáznak.*

Betegsége receptálása ugyancsak tanulságos számunkra, az imént tárgyaltak fényében különösen az. Gyakran járt orvosnál, jó ideig nem is találtak nála semmit. A gyomrával volt baj, és nem múlt el a mai napig sem. Mivel az orvostudomány egy ideig nem tudott segíteni (később a diagnózis pántlikagilisztát mutatott ki), a számára hitelességét veszített hagyományos tudáshoz fordult, és megállapította, hogy valami van a gyomrában: *kígyó-e vagy sárkány-e, de van bennem.* Számára a különféle hiedelemlények csak a régi idők fantáziamaradványai, mégis egy ilyen esetben, krízishelyzetben a saját kultúrája által felmutatott tudáshoz, ismeretrendszerhez fordul, hogy választ és megoldást találjon. De ez mégsem teljesen világos. Inkább azért emlegette a kígyót, mert a gyűjtő erre kérdezett rá. Tudja, hogy van valami a gyomrában, de nem nevezi meg világosan, a hiedelemlény és az orvosi vizsgálat által kimutatott élősködő összemosódik. Orvosságot szed, ami néha használ, de „hagyományos módon” is viszonyul betegségéhez, mert egy lényről beszél, aki benne él, és aszerint van ő jobban vagy rosszabbul, hogy mivel eteti a lényt, szereti-e az ételt vagy sem. Többször járt orvosnál, de azért hallgatott a szomszédasszonyokra is: *miket mondtak, mindent megtettem,* azaz a hagyományos gyógymódok egész seregét próbálta ki.

Zárógondolatok

A kultúra változik, ez természetes. Az egyén világképe is állandóan változik a külső és belső hatások eredményeként. Távolodik a hagyománytól, de nem tud elszakadni tőle. Jancsi Ilona esetében is ezt látom. A reális és

nem reális közötti határsáv nincs tisztán megrajzolva, egymásba játszik. Az *idegen* tudás hatására az egyén vilásképe átalakul, új dimenziókat hoz létre, távolodni próbál a hagyományostól, de krízishelyzetben csak belőle táplálkozik. A távolodásból nem lesz szakítás, mert a hagyomány is állandó átalakulásban van, az egyéni tudások változásai a közös tudás változását is maguk után vonják. A hagyománytól való távolodást is maga a hagyomány határozza meg. Adatközlőnk esetében sem beszélhetünk kiszakadásról, mert a hiedelmekkel szembeni viselkedése deviánsnak nevezhető ugyan, de a közösségi hagyománytól nem tud elszakadni. Devianciája is kulturálisan meghatározott. De csak saját korosztályához viszonyítva mondható deviánsnak, hiszen általában a fiatalabbak még annyira sem hisznek a hiedelmekben, mint ő. Nemcsak az ő vilásképe változik, hanem a lokális világméretű modell is. A közösségi kontroll lazulása figyelhető meg napjainkban, mivel az egyén egyre nagyobb szabadságot követel magának. Az atomizáció mindenhol érzékelhető, de az egyén soha nem lesz teljesen „szabad”, mert önnön természetéből következően mindig egy adott kultúrához tartozik, egy állandóan változó kultúrához. Örökli a tradicionális közös tudást, de ez az egyéni tudásának csak egy része, amelyet az *idegen* komponensek – az utazások tapasztalatai, a könyvekből merített ismeretek, a gyűjtőkkel való interakciók, és feltételezhetően még sok más – átalakítanak, sajátossá formálnak, egy személyes világméretűbe integrálnak. Mint kiemelkedő, vezető személyiség, jogot formál arra, hogy a hagyományt megkérdőjelezze. De nem tagadhatja meg teljesen. Hiába állítja, hogy *nem tanultam meg*, mert a beszélgetésekből kiderül, hogy sok mindent ismert és használt is. Hiába mondjuk azt, hogy létezik a *régi* és az *új*, hogy elszakadt a régitől, elhagyta a hagyományt, mert *folymatról* van szó. A hagyományos elemek aktívból passzívvá válnak, de bizonyos szituációkban újra aktivizálódnak. Az új (modern?) elemek pedig visszakapcsolnak a régihez, interakcióba lépnek, a kettő közötti állandó kommunikáció építi fel az egyén világméretűt, tudását. Magát a *változást* láthatjuk ebben az egészben. És a változás – maga a *kultúra*.

Szakirodalom

BARTHA-BALOG Emese

2001 Hit és kétely a hiedelemszövegekben. In: CZÉGÉNYI Dóra–KESZEG Vilmos (szerk.): *Emberek, szövegek, hiedelmek*. Kolozsvár, 8–46.

FEJŐS Zoltán

1981 Mitikus lények Karancseszki hiedelemrendszerében. *Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához* 9. Budapest, 88–118.
1985 Hiedelemrendszer, szöveg, közösség. *Néprajzi Közlemények* XXVIII.

HOPPÁL Mihály

A magyar lidérc-hiedelemkör szemantikai modellje. *Ethnographia* LXXX(3), 402–414.

KESZEG Vilmos

1999 *Mezőségi hiedelmek*. Marosvásárhely
2002 *Homo narrans*. Kolozsvár
2003 Tájban élő ember: hiedelem és biográfia. In: VIGA Gyula – HOLLÓ Szilvia Andrea – CS. SCHWALM Edit (szerk.): *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, 133–150.

LAMMEL Annamária

1999 Látni, ami nem létezik: néphit és percepció. In: BENEDEK Katalin – CSONKA-TAKÁCS Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán*. Budapest, 311–320.

PÓCS Éva

Komikum a hiedelemmondákban. *Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához* 1. Budapest, 104–110.

TÁNCZOS Vilmos

1996a Deákok moldvai magyar falvakban. In: *Keletnek megnyílt kapuja*. Kolozsvár, 190–222.
1996b *Gyöngyökkel gyökerezteél*. Csíkszereda
1999 *Csapdosó angyal*. Csíkszereda

TERESTYÉNI Tamás

1992 Szövegelméleti tézisek. In: PETŐFI S. János –BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz*. Szeged, 7–33.